

Е. В. Щепанський,
к.е.н., доц.,
докторант кафедри державного управління
та місцевого самоврядування
Хмельницького ун-ту управління та права

МЕТОДОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ І КЛАСИФІКАЦІЙНІ ОЗНАКИ ТУРИЗМУ

Зроблено аналіз сутнісних характеристик поняття “туризм”. Запропоновано та обґрунтовано концептуальні підходи до визначення поняття “туризм”. Наведено класифікацію видів сучасного туризму.

Ключові слова: туризм, індустрія туризму, туристична сфера.

Відповідно до ст. 25 “Загальної Декларації прав людини”, прийнятої 10 грудня 1948 р., “кожна людина має право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримки здоров’я й добробуту його самого і його родини, і право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання старості або іншого випадку втрати засобів до існування по незалежних від неї обставинам” [5]. Виконання значної частини прав людини може бути трансформоване через сферу туризму, яка й покликана забезпечити належний відпочинок і відновлення здоров’я з використанням усіх ресурсних можливостей у кожній країні й на міжнародному ринку туристичних послуг.

На сьогодні, світовий туризм – це потужна індустрія, що виділяється серед інших галузей економіки високою ефективністю, сталим розвитком та інтенсивно розвивається в періоди відносного добробуту суспільства. Рационально організована індустрія світового туризму генерує в туристичних регіонах країн робочі місця для місцевого населення, розвиває суміжні з туризмом галузі, а також забезпечує надходження в регіон грошової маси й інвестиційних коштів, і, як наслідок, поповнює бюджети регіонів і держави за рахунок податкових надходжень.

Отже, перед туризмом в Україні постає проблема пошуку таких методів побудови ефективної системи управління, які дозволили б зміцнити ринкові позиції кожної організації, що займається обслуговуванням туристів, та сприяти тим самим подальшому розвитку всієї сфери туризму, входженню нашої держави до індустрії світового туризму. Тільки чітко сформульована концепція розвитку туристичної галузі може забезпечити відповідний рівень якості туристичних послуг, що відповідає світовим стандартам, зробити український туризм конкурентоспроможним і, як наслідок, добитися істотного зростання в Україні внутрішнього та в'їзного туризму.

Вирішення цих завдань, що утворюють у комплексі важливу загальнодержавну проблему, багато в чому визначається наявністю сучасного вітчизняного теоретико-методологічного та організаційно-методичного забезпечення. На жаль, дослідження в цій сфері носять розрізнений характер і потребують розробки комплексного як теоретико-методичного, так і нормативно-правового забезпечення сфери туризму України в сучасних умовах господарювання, що, власне і визначає актуальність теми наукової статті.

Входження України в третє тисячоліття являє собою якісно новий етап в історії її розвитку й, зокрема, етап структурних ринкових перетворень у всіх сферах життя суспільства. За цих умов вчені різних галузей знань намагаються не тільки оцінити досягнутий стан розвитку в державному управлінні, економіці, соціальній сфері, але й спрогнозувати подальші тенденції їх розвитку. Усе більш помітну роль починає відігравати сфера туризму, яка виявилася затребуваною всім ходом економічних реформ, тому що впливає на такі життєво важливі процеси, як використання природно-ресурсного потенціалу територій і його відтворення, демографію й зайнятість населення, рівень і якість життя, взаємодію регіональних ринків і механізми управління цими процесами. Серед науковців, що займаються розглядом змісту даних питань, можна виділити: В. Азара, М. Біржакова, М. Жукову, М. Кабушкіна, О. Шаптала та ін.

Метою даної статті є аналіз та обґрунтування теоретичних підходів до визначення й класифікації туризму.

Багатогалузевий виробничий комплекс туристичної індустрії офіційно визнано однією з найбільших, високоприбуткових галузей, що найбільш динамічно розвиваються, світового господарства. Особливих успіхів світовий туризм досяг за останні 30 років, коли кількість міжнародних туристів зросло в чотири рази, а валютні доходи збільшились у 25 раз. На сферу туризму припадає більше 10 % світового валового національного продукту, понад 6 % світових інвестицій, кожне 10 робоче місце, 12 % світових споживчих витрат [15].

До останнього часу туризм вважався однією з найбільш перспективних галузей, однак останнє загострення політичної й економічної ситуації в Україні поставило під сумнів позитивні тенденції в розвитку туризму. Зміна ситуації на туристичному ринку вимагає ретельного аналізу, розв'язання великого комплексу проблем у сфері теорії та практики туризму. Однією із причин становища, що створилося, є брак уваги до аналізу причин і наслідків трансформації туризму як феномена.

Одне з найбільш ранніх визначень туризму, прийняте ООН, характеризувало його як “активний відпочинок, що впливає на зміцнення здоров'я, фізичний розвиток людини, пов'язаний з пересуванням за межами постійного місця проживання” [4, с. 34]. Нове, відмінне від зазначеного по формулюванню й широті тлумачення визначення туризму було запропоновано ООН у 1992 р., згідно з яким туризм являє собою “подорожі й перебування в місцях, що перебувають поза межами звичайного місця постійного проживання подорожуючого, на строк не більш дванадцяти місяців з метою одержання задоволення й відпочинку, в оздоровчих, гостьових, пізнавальних або професійно-ділових цілях, але без зайняття оплачуваною там діяльністю” [12]. Отже, якщо перше визначення основною метою тимчасового переміщення розглядало тільки оздоровлення й фізичний розвиток, то друге значно розширило перелік цілей подорожі.

На сьогодні існує велика різноманітність визначень туризму, причому відмінність підходів у трактуванні цього явища демонструють не тільки окремі вчені, але й туристичні організації. У поняття “туризм” вкладаються не просто різні тлумачення, але й далеко не порівнянні по охопленню явища, а, отже, і галузі національної й світової економіки. Так, на думку М. Жукової, існуючі визначення туризму доцільно розділити на дві великі групи. Одні з них носять вузькоспеціалізований характер і стосуються окремих економічних, соціальних, правових і інших аспектів туризму або його видових особливостей і виступають інструментом для розв’язання конкретних завдань. Інші концептуальні визначення охоплюють предмет у цілому, розкривають внутрішній зміст туризму, що виражається в єдності всього різноманіття властивостей і відносин і дозволяють відрізнити його від подібних явищ [7]. Американські професори Ч. Голднер, Б. Рітчі, Р. Макінтош пропонують такі підходи [14, с. 127]: інституціональний, підхід, що заснований на вивченні туристичних послуг, історичний, управлінський, економічний, соціологічний, географічний та системний.

Провівши аналіз сутності поняття “туризм”, пропонується виділити такі підходи до його визначення:

- як вид рекреації та соціально-культурної діяльності людей;
- як сукупність певних відносин;
- як форма міграції населення;
- як галузь національної економіки;
- як складна соціально-економічна система.

Туризм розглядається як різновид рекреації та соціально-культурної діяльності людей. Саме такий підхід зазначений у визначенні Академії Туризму Князівства Монако: “Туризм – це загальне поняття для всіх форм тимчасового виїзду людей з місця постійного проживання в оздоровчих цілях, для задоволення пізнавальних інтересів у вільний час, або професійно-ділових цілей без зайняття оплачуваною діяльністю в місці тимчасового перебування” [4, с. 16]. Визначення першої групи характеризують туризм як

різновид рекреації (розширеного відтворення фізичних, інтелектуальних і емоційних сил людини), систему й форму проведення вільного часу шляхом використання сфери послуг у поїздках, які поєднують активний відпочинок і зміцнення здоров'я людини. Узагальнену думку стосовно трактування туризму як виду рекреації та соціально-культурної діяльності людей запропонував О. Шаптала, який під “туризмом розуміє вид рекреації, що здійснюється шляхом переміщення людей з місця свого постійного проживання в іншу країну або іншу місцевість у вільний час на період більше 24 годин, але не більше одного року, з метою відпочинку, оздоровлення і лікування, задоволення гостьових, пізнавальних, релігійних або ділових цілей, але без оплачуваною праці” [13].

Другий підхід робить акцент не на змісті здійснюваної людиною діяльності, а на виникаючих внаслідок цієї діяльності відносинах. Як приклад, можна привести визначення В. Хунцигера й К. Крапфа, які трактують туризм як “сукупність відносин, що є результатом пересування людей і перебування за межами місця їх проживання доти, поки перебування не переходить у постійне місце проживання й не пов'язане з отриманням доходу” [3, с. 56], а також визначення туризму запропоноване Міжнародною Асоціацією Наукових Експертів в Галузі Туризму: “Туризм є сукупність відносин і явищ, які виникають під час переміщення й перебування людей у місцях відмінних від їхнього постійного місця проживання й роботи” [2]. Таким чином, відповідно до даного підходу, під туризмом слід розуміти відносини у суспільстві з приводу використання вільного часу людей за межами їх постійного проживання, у взаємозв'язку з умовами відтворення усього спектру необхідних для цього послуг та товарів.

Третій підхід розглядає туризм як одну з форм міграції населення, пов'язаної з процесом руху, подорожі, подолання простору й виступає в якості інструментарію статистики туризму. Так, у 1993 р. Статистична комісія ООН прийняла визначення, яке було схвалено Всесвітньою туристичною організацією. У відповідності з ним, туризм охоплює діяльність

осіб, які подорожують та перебувають в місцях, що знаходяться за межами їх звичайного середовища, протягом періоду, що не перевищує одного року поспіль, з метою відпочинку, діловими й іншими цілями [11]. Статистичний тип визначень туризму використовується у законодавстві Російської Федерації. Так, Федеральний закон “Про основи туристської діяльності в Російській Федерації” визначає туризм як “тимчасові виїзди (подорожі) громадян Російської Федерації, іноземних громадян і осіб без громадянства з постійного місця проживання в оздоровчих, пізнавальних, професійно-ділових, спортивних, релігійних та інших цілях без заняття оплачуваною діяльністю в країні (місці) тимчасового перебування” [10].

Наявність великої кількості підприємств, що займаються обслуговуванням подорожуючих, стійкість і різноманіття існуючих між ними економічних зв'язків визначає використання ще одного підходу в трактуванні туризму. Відповідно до нього, туризм розглядається як самостійна галузь національної економіки, у рамках якої створюється специфічний туристичний продукт, тобто товар або послуга для задоволення потреб подорожуючих осіб. Як вважає М. Кабушкін, “туризм – це галузь економіки, що включає в себе діяльність туристичних організаторів, агентів і посередників” [8, с. 12]. Деякі з дослідників, що дають характеристику з позицій цього підходу, розглядають туризм не як окрему галузь, а як групу взаємопов'язаних галузей. Деякі автори одночасно визначають туризм і як окрему галузь, і як міжгалузевий комплекс. Так, на думку М. Жукової, під “галуззю туризму слід розуміти сукупність самостійних, територіально відособлених туристських господарських одиниць, що володіють певною матеріально-технічною базою та спеціалізуються на виробництві й реалізації туристських послуг і товарів, об'єднаних єдністю діяльності й управління” [6, с.43]. Разом з тим автор вважає, що до туризму слід підходити як до великого самостійного міжгалузевого господарського комплексу національної економіки, оскільки сфера туризму, поєднуючи різні галузі, не лежить у звичній вертикальній площині, а охоплює якийсь горизонтальний

простір, включаючи підприємства й організації різної галузевої приналежності [6]. Слід також зазначити, що при використанні останнього із запропонованих підходів у визначенні туризму в спеціалізованій літературі дуже часто спостерігається використання термінів “туризм”, “туристична галузь” і “індустрія туризму” як синонімів, що позначають одне явище.

Різноманіття використовуваних трактувань туризму, обумовлене багатомірністю розглянутого явища, спонукає деяких дослідників до побудови комплексного визначення, що поєднує ознаки попередніх підходів. У даному випадку мова йде про розуміння туризму як складної соціально-економічної системи. Туризм, як система, з одного боку, є частиною складних суперсистем, таких як “суспільство”, “економіка”, “навколишнє середовище”, а з іншого має власну структуру з різноманітним внутрішнім зв’язків. Уперше системне визначення туризму надав у 1979 р. Лейпер, який розглядав туризм як систему, що складається з таких складових: географічні елементи, які, у свою чергу, підрозділяються на регіон, що породжує туристів, транзитний регіон, регіон туристичної дестинації; туристи та туристична індустрія [9]. На думку В. Азара, туризм – це велика економічна система з різноманітними зв’язками між окремими елементами в рамках як народного господарства окремої країни, так і зв’язків національної економіки зі світовим господарством в цілому [1].

Отже, можна стверджувати, що туризм – це сукупність, система, структура, галузь, яка містить у собі наступні ознаки, види діяльності й послуги: діяльність туристичних організацій – туроператорів і турагентів; більшість послуг пасажирського транспорту, включаючи оренду автомобілів і використання транспорту для екскурсій; засоби розміщення й харчування; рекреаційні, культурні, спортивні та інші розважальні послуги; додаткові й допоміжні послуги, такі як, послуги гідів, організація конгресів, страхування, пов’язані з туризмом фінансові послуги - кредитні картки, туристичні чеки й допоміжні служби, медичне обслуговування, торгівля товарами туристичного призначення й для використання туристами (безмитна торгівля, магазини в туристичних центрах) тощо.

Для того, щоб провести найбільш повний аналіз поняття “туризму”, необхідно надати повну класифікацію видів сучасного туризму із використанням найбільш суттєвих ознак.

I. Залежно від національної приналежності, виділяють національний (внутрішній) і міжнародний (зовнішній) туризм. Міжнародний туризм, у свою чергу, поділяється на активний та пасивний, або в’їзний та виїзний.

II. Залежно від потреби, що обумовлює туристичну подорож:

1. Лікувальний туризм. В основі цього виду лежить потреба в лікуванні різних захворювань. Лікувальний туризм має декілька різновидів, що характеризуються природними засобами впливу на людський організм (кліматолікування, бальнеологічне лікування, грязелікування, тощо).

2. Рекреаційний туризм. В основі лежить потреба у відновленні фізичних та духовних сил людини.

3. Спортивний туризм. В основі цього виду лежать дві потреби, у зв’язку з чим виділяють два підвиди спортивного туризму: активний (потреба займатися будь-яким видом спорту); пасивний (основою є інтерес до спорту, тобто подорож з метою відвідування змагань або спортивних ігор).

4. Пізнавальний туризм. Основою є потреба в розширенні знань з різних напрямків. До цього виду туризму можна віднести екологічний туризм. Програми екотурів передбачають відвідування охоронюваних природних територій.

5. Туризм з діловими цілями. До даного виду туризму відносяться поїздки з метою встановлення або підтримки ділових контактів з різними партнерами.

6. Конгресний туризм. Туристичні подорожі з метою участі в різних, заходах (конференціях, конгресах, симпозіумах і т.д.).

7. Релігійний туризм. Цей вид туризму оснований на релігійних потребах людей різних конфесій. Виділяють два підвиди: відвідування культових будівель під час релігійних свят; відвідування святих місць з метою відпущення гріхів.

8. Ностальгійний туризм. Цей вид оснований на потребі людей у відвідуванні місць історичного проживання.

9. Транзитний туризм. В основі транзитного туризму лежить потреба в перетині території однієї країни, з метою відвідування іншої.

10. Самодіяльний туризм. Цей вид туризму об'єднує прихильників активного відпочинку, які займаються лижним, водним, гірським туризмом. Відмінною рисою даного туризму є потреба задіяних в ньому людей у самоорганізації, тобто організацією турів займаються не туристичні фірми, а самі туристи спільно з туристично-спортивними клубами чи спілками.

III. Залежно від транспортних засобів, що використовуються на туристичному маршруті, виділяють такі види туризму:

1. Транстури на власному транспорті – тури на транспорті, що належить транспортним господарствам туристичної системи або безпосередньо туристичній організації.

2. Транстури на орендованому транспорті – тури на транспорті, що належить транспортним організаціям і використовується туристичними організаціями на правах оренди строком дії туру. Як орендований спеціалізований транспорт туристичні організації використовують морські та річкові теплоходи, літаки тощо.

3. Тури на особистому транспорті туристів – спеціально розробленні індивідуальні чи групові тури для автомобілів (власників автомобілів) з наданням туристам усіх видів послуг на маршруті (проживання в кемпінгах, харчування, екскурсії, авто ремонт тощо), окрім проїзду.

IV. Залежно від засобу пересування, види туризму поділяються на автомобільний, залізничний, авіаційний, водний, автобусний, велосипедний, пішохідний.

V. Залежно від засобів розміщення туристів – туризм у готелі, туризм у пансіоні, кемпінговий туризм, туризм на турбазі тощо.

VI. Туризм в залежності від часу подорожі поділяється на сезонний та несезонний.

VII. Залежно від тривалості подорожі, виділяють два види туризму: тривалий та короткостроковий (строком до 5-7 днів).

VIII. Залежно від складу групи, розрізняють масовий та індивідуальний туризм.

IX. Залежно від організаційних форм, існує організований, неорганізований таклубний туризм.

X. Залежно від принципу формування ціни на продукт, виділяють комерційний та соціальний (дотаційний) туризм.

Таким чином, туризм розглядається багатьма авторами як складне, багатовимірне поняття, являючись “одночасно й видом діяльності, і формою рекреації, і галуззю національної економіки, і способом проведення дозвілля, і, крім того, мистецтвом, наукою й бізнесом”. Запропоновані підходи не суперечать один одному, а відображають різні сторони цього багатоаспектного явища, яким є туризм. Однозначно охарактеризувати туризм неможливо, тому що не можна абсолютизувати жоден з його структурних аспектів.

Список використаних джерел

1. *Азар В. И.* Экономика и организация международного туризма / В. И. Азар. – М. : Экономика, 1984.
2. *Александрова А. Ю.* Международный туризм : [учебное пособие для вузов] / А. Ю. Александрова. – М. : Аспект Пресс, 2001.
3. *Балабанов И. Т.* Экономика туризма: [учебное пособие] / И. Т. Балабанов, А. И. Балабанов. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 174 с.
4. *Биржаков М. Б.* Введение в туризм / М. Б. Биржаков. – М. ; СПб. : Герда, 1999. – С. 16.
5. Всеобщая декларация прав человека. – СПб.: Изд. дом «На дне», 1999. – 30 с.
6. *Жукова М. А.* Индустрия туризма: менеджмент организации / М. А. Жукова. – М. : Финансы и статистика, 2004.

7. Жукова М. А. Менеджмент в туристском бизнесе / М. А. Жукова. – М. : КНОРУС, 2005. – 356 с.
8. Кабушкин Н. И. Менеджмент туризма: [учебное пособие] / Н. И. Кабушкин. – Минск : Новое знание, 2001. – 432 с.
9. Морозов М. А. Дестинация – важнейший элемент туризма / М. А. Морозов, О. Д. Коль // Туризм: практика, проблемы, перспективы. – 1998. – № 9. – С. 15–17.
10. Об основах туристской деятельности в Российской Федерации // Федеральный закон от 24 ноября 1996 г. № 132.
11. Российский туристский бюллетень. Туризм: информация, статистика, анализ. – 1995. – № 1 (3).
12. Сапрунова В. Туризм: эволюция, структура, маркетинг / В. Сапрунова. – М. : Ось-89, 1998. – 160 с.
13. Шаптала О. С. Автономна Республіка Крим: проблемні питання державного управління сферою рекреаційного обслуговування: [монографія] / О. С. Шаптала – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2003. – 264 с.
14. Goldner C. R. Tourism Principles. Practices and Philosophies / C. R. Goldner, J.R.B. Ritchie, R.W. McIntosh. – N.-Y. : John Wiley & Sons, 2000. – 350 p.
15. Yearbook of tourism statistics, 2007, m.1, 46 ed.

Shchepansky E. Methodological essence and classification signs of tourism.

The analysis of essence descriptions of concept is done "tourism". Offered and grounded conceptual going near determination of concept "tourism". Classification of types of modern tourism is resulted.

Key words: tourism, industry of tourism, tourist sphere.

Щепанский Э. В. Методологическая сущность и классификационные признаки туризма.

Сделан анализ сущностных характеристик понятия "туризм". Предложены и обоснованы концептуальные подходы к определению понятия "туризм". Приведено классификацию видов современного туризма.

Ключевые слова: туризм, индустрия туризма, туристическая сфера.